

βγά, αλλά ότι τα αβγά έσπασαν επειδή κάποιος με έσπρωξε. Το αποτέλεσμα προήλθε από μια εξωτερική αιτία. Αν παρ' όλα αυτά, αποφασίσω να πετάξω τα αβγά στο πάτωμα, τότε εγώ είμαι η αιτία αυτής της καταστροφής. Κι όσο πιο δυνατή είναι η απόφασή μου τόσο πιο υπεύθυνος είμαι. Η λογική σκέψη που με βοηθά να καταλάβω τι κάνω, με καθιστά υπαίτιο αυτού. Σε γενικές γραμμές αυτό εννοεί ο Σπινόζα όταν μιλάει για ενέργεια – ένα αποτέλεσμα που προκύπτει από μια ιδέα η οποία το συλλαμβάνει καθαρά.

Και βέβαια, κατά τον Σπινόζα οι ιδέες δεν έχουν φυσικά (σωματικά) αποτελέσματα. Αλλά σε κάθε ιδέα που βρίσκεται στον νου μας αντιστοιχεί μια αλλαγή του σώματος. Όταν ένα φυσικό αποτέλεσμα περιγράφεται σαν ενέργεια, εννοούμε ότι το φυσικό του αίτιο συσχετίζεται με μια περισσότερο ή λιγότερο επαρκή ιδέα. Και όσο πιο επαρκής είναι η ιδέα τόσο περισσότερο το αίτιο περιέχεται στην ενέργεια, τόσο περισσότερο ανήκει στο *conatus* που το ορίζει. Κατά μία πολύ πραγματική έννοια, επομένως, η επάρκεια των ιδεών σημαίνει δύναμη. Το λογικό άτομο αγωνίζεται μονίμως να αυξήσει τη δύναμή του, να μετατρέψει την παθητικότητα σε ενεργητικότητα και να εξασφαλίσει για τον εαυτό του τη χαρά, την ανεξαρτησία και τη γαλήνη που είναι τα αληθινά γνωρίσματα της ελευθερίας. Για να το καταφέρει αυτό, ωστόσο, πρέπει να αλλάξει συναισθήματα – να τιθασεύσει αυτό που ενυπάρχει στη φύση μας και που αλλιώς μπορεί να μας κυριαρχήσει.

ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Τα συναισθήματα είναι αποτέλεσμα της αύξησης ή της μείωσης της δύναμης και η δύναμη αποτελεί τελειότητα. Η χαρά είναι το πάθος με το οποίο προχωρούμε προς μια υψηλότερη τελειότητα και η λύπη είναι το πάθος με το οποίο βυθιζόμαστε σε μια χαμηλότερη τελειότητα (Μέρος 3, Πρόταση 11). Η ύπαρξή μας είναι ο αγώνας (*conatus*) με τον οποίο προσπαθούμε να διατηρήσουμε την ύπαρξή μας. Όταν ο αγώνας σχετίζεται μόνο με τον νου, τότε τη διαδικασία αυτή την ονομάζουμε βούληση. Όταν πάλι σχετίζεται όχι μόνο με τον νου αλλά και με το σώμα, τότε την ονομάζουμε ορμή (όρεξη). Η επιθυμία δεν είναι τίποτε άλλο από την ορμή και τη συνείδησή της (Μέρος 3, Πρόταση 9). Έτσι επιθυμία είναι η ίδια η ύπαρξη του ανθρώπου. Όταν εκπληρώνονται ή ματαιώνονται οι επιθυμίες μας, αισθανόμαστε χαρά ή λύπη αντίστοιχα. Ο Σπινόζα αναλύοντας τα συναισθήματα δημιουργεί μια συστηματική θεωρία των ανθρώπινων επιθυμιών για να δείξει πως από εκεί προέρχονται τα συναισθήματα αλλά και για να μας προειδοποιήσει για τα συναισθήματα που υποθάλπουν τη δύναμή μας. Αυτό τον απασχολεί στο Μέρος 3, όπου περιγράφει τα διάφορα συναισθήματα, και στο Μέρος 4 –«για την ανθρώπινη σκλαβιά ή τη δύναμη των συναισθημάτων»– όπου εξερευνά τα μονοπάτια που μπορεί να μας οδηγήσουν στην ελευθερία.

Ο νους και το σώμα λειτουργούν για τον Σπινόζα παράλληλα. Κάθε αλλαγή στη δύναμη του σώματος είναι και μια αλλαγή στη δύναμη του νου και το αντίστροφο.

Μέρος 3, Πρόταση 11: Η ιδέα οποιουδήποτε πράγματος το οποίο αυξάνει ή μειώνει, υποβοηθά ή καταστέλλει τη δύναμη του σώματός μας για ενέργεια, αυξάνει ή καταστέλλει και τη δύναμη του νου μας για σκέψη.

Έτσι, αν το σώμα πληγωθεί, πράγμα που μειώνει τη δύναμη του σώματός μας για δράση, υπάρχει το πνευματικό του αντίστοιχο στον πόνο, πράγμα που μειώνει τη δύναμή μας για σκέψη. Η συναισθηματική μας ζωή απορρέει από αυτή τη στενή συνεργία ανάμεσα στο σώμα και στο πνεύμα. Το πνεύμα αγωνίζεται να καταλάβει ποια είναι αυτά τα πράγματα που εμποδίζουν τη δύναμη του σώματος και να σβήσει τις εικόνες αποτυχίας και εναντίωσης (Μέρος 3, Προτάσεις 12 και 13). Η επίδραση, όμως, είναι αμοιβαία και όσο λιγότερο η κατανόησή μας είναι η πρόπευσα τόσο περισσότερο το σώμα και τα εξωτερικά αίτια που το βασανίζουν προσπαθούν να πάρουν τον έλεγχο της κατάστασης. Γινόμαστε παθητικοί όταν οι ιδέες μας ακολουθούν σωματικές διαδικασίες τις οποίες αντιλαμβανόμαστε μόνο εν μέρει και αυτήν την παθητικότητα την αντιλαμβανόμαστε ως ανθρώπινη δουλεία.

Η προσέγγιση του Σπινόζα υπογραμμίζει δύο ισχυ-

ρά σημεία της συναισθηματικής ζωής. Το πρώτο είναι ότι τα συναισθήματα προέρχονται από τη φύση μας ως πλάσματα με σάρκα και οστά και από το γεγονός ότι μας κινούν δυνάμεις τις οποίες δεν κατανοούμε πλήρως. Το δεύτερο είναι ότι το συναίσθημα είναι παρ' όλα ταύτα μια μορφή σκέψης όπου εκφράζεται μια μεγαλύτερη ή μικρότερη δραστηριότητα του νου. Η συναισθηματική διαφθορά είναι και πνευματική διαφθορά και το άτομο που άγεται και φέρεται από τα πάθη του είναι ένα άτομο του οποίου οι γνώσεις για τον γύρω κόσμο είναι πλημμελείς.

Και επειδή τα συναισθήματα είναι μορφές σκέψης, μπορούν να αλλάξουν μέσα από τη λογική. Μπορούμε να τσακωνόμαστε με κάποιον που ζηλεύει και να του αποδείξουμε ότι η ζήλια του είναι λάθος, υπερβολική ή εκτός τόπου και χρόνου. Επιπλέον, μπορούμε να μελετήσουμε τα συναισθήματα από την πνευματική τους πλευρά και να ανακαλύψουμε ποια από αυτά είναι καλά για μας και ποια κακά. Με αυτήν την έννοια «καλό» σημαίνει «χρήσιμο» (Μέρος 4, Ορισμός 1) και χρήσιμα για μας είναι τα συναισθήματα εκείνα τα οποία μας δίνουν τη δυνατότητα να προκόψουμε ανάλογα με τη φύση μας – με άλλα λόγια, εκείνα που μας δίνουν τη δυνατότητα να τονώσουμε τη δύναμή μας. Είναι προφανές επομένως, ότι όλα μας τα πάθη, στον βαθμό που είναι πάθη δεν πρέπει να ξεπερνούν τα ανθρώπινα όρια αποκτώντας μια πιο ορθή ιδέα του αντικειμένου τους και του τρόπου με τον οποίο συνδέονται με κάποιον. Υπάρχουν συναισθήματα, όμως, που ανθίστα-

νται σε αυτή τη διαδικασία – έτσι για παράδειγμα το μίσος παύει να είναι μίσος μόλις γίνει πλήρως αντιληπτό (Μέρος 4, Πρόταση 46). Το ίδιο ισχύει για όλα εκείνα τα συναισθήματα τα οποία επιφέρουν μια πτωτική πορεία όσον αφορά στη δύναμη και στην τελειότητα – όλα εκείνα που αποτελούν μορφές ζήλιας, λαγνείας, οργής και φόβου. Αντίθετα τα συναισθήματα που είναι μορφές χαράς συνεπάγονται μια μετάβαση από ένα παθητικό σε ένα πιο ενεργητικό πνευματικό πλαίσιο και κατά συνέπειαν συμφωνούν με τη λογική. Ένα παράδειγμα είναι η αγάπη. (Ο Σπινόζα ορίζει την αγάπη στο παράρτημα, στο Μέρος 3, σαν «τη χαρά η οποία συνοδεύεται από την ιδέα ενός εξωτερικού αιτίου»). Έτσι λοιπόν το συναίσθημα της αγάπης δεν χρειάζεται να απαλειφθεί όπως το συναίσθημα του μίσους. Ωστόσο, «η αγάπη και ο πόθος μπορούν να είναι υπερβολικά» (Μέρος 4, Πρόταση 44), εφ' όσον το φυσικό αντίστοιχο της χαράς είναι η ευχαρίστηση. Έτσι λοιπόν η αγάπη μπορεί να συνδεθεί με αυτήν την ευχαρίστηση και κατ' αυτόν τον τρόπο να στερήσει το σώμα από την πολυμέρεια και τη δύναμή του (Μέρος 4, Πρόταση 43). Ωστόσο τα πάθη ακόμα και στις πιο δυνατές μορφές τους δεν έχουν δύναμη επάνω μας που να είναι μεγαλύτερη από τη δύναμη της λογικής αφού, «σε κάθε πράξη προς την οποία μας ωθεί ένα συναίσθημα που αποτελεί πάθος, μπορεί να μας επαναπροσδιορίζει η λογική, χωρίς ένα τέτοιο συναίσθημα». (Μέρος 4, Πρόταση 59). Έτσι, ο Σπινόζα καταφέρνει να δικαιολογήσει τον αγαπημένο του τρόπο ζωής όπου

ένα είδος θείας ηρεμίας υπερκαλύπτει τα πάθη, καθώς η λογική ξετυλίγει το μπερδεμένο κουβάρι των συναισθημάτων προσεγγίζοντας πιο επαρκείς έννοιες.

Οι λεπτομέρειες της «γεωμετρίας των παθών» του Σπινόζα, εκτείνονται πέρα από την εμβέλειά μας. Ωστόσο ο αναγνώστης θα αναρωτηθεί γιατί έπρεπε να δεχτούμε έστω και μία απ' αυτές. Από σκεπτικιστική άποψη, οι οξυδερκείς ορισμοί και οι σχοινοβατικές αποδείξεις μπορεί να δείχνουν ότι οδεύουν πολύ εύκολα προς ένα προκαθορισμένο συμπέρασμα, χωρίς να μας υποχρεώνουν να το αποδεχθούμε. Από την εποχή του Πλάτωνα ακόμα, οι φιλόσοφοι υποστήριζαν την υπέρβαση των ανθρώπινων παθών και τη μετάβαση στο γαλήνιο βασίλειο της λογικής. Ωστόσο η ηθική τους παρουσιάζει ρωγμές. Δείχνει υπερβολικά προσχεδιασμένη ώστε να δικαιολογήσει το τρόπο ζωής τους, και είναι αποτέλεσμα της αποστασιοποίησης από έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής τον οποίο απεχθάνονται. Και γιατί άραγε ο Σπινόζα είναι πιο πειστικός από τους υπόλοιπους; Ο Νίτσε έγραψε γι' αυτό τα εξής:

Οι ταχυδακτυλουργίες με μαθηματική μορφή, με τις οποίες ο Σπινόζα ενδύει τη φιλοσοφία του με πανοπλία και προσωπείο – δηλαδή την «αγάπη για τη σοφία του», για να μεταφράσουμε τον όρο όσο ορθότερα γίνεται – για να ενσπείρει τον τρόπο στην καρδιά του προσβολέα που θα τολμήσει να ρίξει την πονηρή ματιά του στην ανίκητη παρθένα, την Παλλάδα Αθηνά...

Και προσθέτει: «πόση ατολμία και ευάλωτο χαρακτήρα προδίδει αυτό το προσωπίο ενός αρρωστημένου ερημίτη!» (Πέρα από το καλό και το Κακό 1,5)

Αυτή η κριτική παραβλέπει τα πιο εντυπωσιακά και αυθεντικά σημεία της άποψης του Σπινόζα. Δεν υποστηρίζει τη νίκη του νου έναντι του σώματος ούτε υπερασπίζεται έναν ασκητικό τρόπο ζωής. Ο Σπινόζα πιστεύει ότι ο νους και το σώμα είναι ένα και το αυτό και ότι η υγεία του ενός είναι άρρηκτα δεμένη με την υγεία του άλλου. Είμαστε πλάσματα που καταδυναστευόμαστε από το σώμα, από τις επιθυμίες μας. Όμως μας πλήττουν και μας πληγώνουν εξωτερικοί παράγοντες και εγκλωβιζόμαστε μέσα στο σύστημα του αιτίου και του αποτελέσματος. Υπό αυτές τις συνθήκες υπάρχει μία μόνο αληθινή σοφία κι αυτή είναι να μεγαλώσουμε τη δύναμή μας, και να επιβεβαιώσουμε, όσο αυτό είναι δυνατόν, πως ό,τι μας συμβαίνει το έχουμε προκαλέσει εμείς οι ίδιοι.

Η φιλοσοφία βασίζεται στη σκέψη. Κι αν ο Σπινόζα έχει δίκιο τότε η σκέψη δεν μπορεί άμεσα να αλλάξει το σώμα, αλλά μόνο τον νου. Επίσης βελτιώνοντας το πνεύμα, βελτιώνουμε και το σώμα. Είναι αναγκαία αλήθεια ότι οι συμβουλές του φιλοσόφου πρέπει να απευθύνονται στον νου του αναγνώστη, με την προοπτική να αυξηθεί η ικανότητα κατανόησής του. Ο φιλόσοφος είναι στοχαστής όχι γυμναστής. Και μόνο η αύξηση της ικανότητας κατανόησης είναι αύξηση της δύναμης

μόνο τότε οι συμβουλές του φιλοσόφου μπορούν να θεωρηθούν χρήσιμες. Αν δούμε τα πράγματα από τη σωστή οπτική γωνία, ωστόσο, η άνοδος στη σκάλα της λογικής, το πέρασμα από συγκεχυμένες έννοιες σε επαρκείς ιδέες, δεν μπορεί παρά να είναι μια ενδυνάμωση του νου. Στην πνευματική σφαίρα, η δύναμη συνίσταται ακριβώς σ' αυτό, δηλαδή στην πληρότητα της γνώσης. Η συμβουλή την οποία δίνει ο Σπινόζα, επομένως, είναι η μοναδική συμβουλή που θα μπορούσε ποτέ να δώσει φιλόσοφος. Και το κεντρικό σημείο της μεταφυσικής του είναι να δείξει ότι η συμβουλή αυτή είναι απόλυτα δικαιολογημένη.

Ο ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ο Σπινόζα μάς λέει ότι κατά βάσιν είμαστε όντα που επιθυμούμε και ενεργούμε· αλλά υποστηρίζει επίσης ότι «μια επιθυμία η οποία προκύπτει από τη λογική δεν μπορεί να είναι υπερβολική» (Μέρος 4, Πρόταση 61). Στον βαθμό που η ζωή μας διέπεται από τη λογική εμείς πρέπει να ζούμε σύμφωνα με την αληθινή φύση μας και να αισθανόμαστε ολοκληρωμένοι.

Βέβαια είναι στη φύση της λογικής το να βλέπουμε τον κόσμο ως *sub specie aeternitatis* – δηλαδή χωρίς να έχουμε τον χρόνο ως σημείο αναφοράς. Η λογική επομένως δεν κάνει καμιά διάκριση ανάμεσα στο πα-

ρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον, και άλλοτε περισσότερο άλλοτε λιγότερο επηρεάζεται από καταστάσεις του παρόντος, του παρελθόντος και του μέλλοντος (Μέρος 4, Πρόταση 62). Μόνο αν δούμε τον κόσμο *sub specie durationis*, μόνο τότε θα βρεθούμε στον πειρασμό να χάσουμε τον εαυτό μας στην αναζήτηση των πειρασμών του παρόντος. Αλλά όσον αφορά στη διάρκεια και στα πράγματα που διαρκούν, εκεί μόνον ανεπαρκείς ιδέες μπορούμε να έχουμε, έτσι ώστε δίνοντας σάρκα και οστά σε αυτή τη «ζωή της παρούσας στιγμής», δεν μπορούμε να δούμε τι κάνουμε και γινόμαστε παθητικά όργανα των εξωτερικών αιτίων.

Αυτός που ζει σύμφωνα με τις επιταγές της λογικής είναι «ο ελεύθερος άνθρωπος» – ο άνθρωπος που είναι ενεργητικός μάλλον και όχι παθητικός στα πράγματα που τον περιβάλλουν. Η αυταπάτη της ελεύθερης βούλησης προκύπτει από ανεπαρκή και συγκεχυμένη αντίληψη· ωστόσο κατά τη σωστή αντίληψη, η ελευθερία δεν είναι η απελευθέρωση από την αναγκαιότητα αλλά η *συνείδητοποίηση* της αναγκαιότητας η οποία επέρχεται όταν βλέπουμε τον κόσμο *sub specie aeternitatis* και όταν θεωρούμε ότι περιοριζόμαστε από τους αμετάβλητους νόμους της. Ο ελεύθερος άνθρωπος κατά τον Σπινόζα είναι ευχάριστος και ευγενικός και όχι σκυθρωπός όπως οι Καλβινιστές. Δεν σκέπτεται «τίποτε λιγότερο από τον θάνατο και είναι σοφός με την έννοια ότι οι στοχασμοί του περιστρέφονται γύρω από τη ζωή και όχι γύρω από τον θάνατο» (Μέρος 4, Πρόταση 67).

Επιδιώκει σταθερά το καλό και αποφεύγει το κακό, είναι δυνατός και καταφέρνει έτσι να ξεπερνάει τους κινδύνους και να τους αποφεύγει και είναι επίσης υπερβολικά ειλικρινής (Μέρος 4, Πρόταση 72). Δεν είναι όμως μοναχικός αφού «ο άνθρωπος ο οποίος καθοδηγείται από τη λογική είναι πιο ελεύθερος σε μια κατάσταση στην οποία ζει σύμφωνα με αποφάσεις τις οποίες παίρνει από κοινού με άλλους ανθρώπους, παρά όταν υπακούει μόνο στον εαυτό του» (Μέρος 4, Πρόταση 73). Την άποψη αυτή ανέπτυξε περισσότερο ο Σπινόζα στα πολιτικά του γραπτά. Παρά το γεγονός ότι τήρησε μια στάση σκεπτικισμού απέναντι στους κοινούς ανθρώπους και στην ικανότητά τους να ζουν σύμφωνα με τις επιταγές της λογικής, αναγνώρισε ωστόσο την ανάγκη της συντροφιάς τους. Είναι αλήθεια ότι «ένας ελεύθερος άνθρωπος που ζει ανάμεσα σε αδαείς αγωνίζεται όσο μπορεί να αποφύγει να επηρεαστεί απ' αυτούς» (Μέρος 4, Πρόταση 70). Αλλά όπως προσθέτει αμέσως πιο κάτω ο Σπινόζα, «αν και οι άνθρωποι μπορούν να είναι αδαείς, ωστόσο παραμένουν άνθρωποι οι οποίοι σε καταστάσεις ανάγκης μπορούν να προσφέρουν ανθρωπιστική βοήθεια – και αυτή είναι η καλύτερη βοήθεια την οποία μπορεί να λάβει κανείς» (*ibid.*). Και μολοντί «μόνο οι ελεύθεροι άνθρωποι δείχνουν ευγνωμοσύνη μεταξύ τους» (Μέρος 4, Πρόταση 71), οι ελεύθεροι άνθρωποι χρειάζονται την πολιτική τάξη όσο και οι αδαείς και κατά συνέπεια πρέπει να ζουν σύμφωνα με τους νόμους που τους επιβάλλονται από την «κοινή απόφαση».

Στην *Πολιτική Πραγματεία* του ο Σπινόζα υποστηρίζει ότι «ο πραγματικός στόχος της κυβέρνησης είναι η ελευθερία». Με τον όρο «ελευθερία» δεν εννοεί ούτε την ελεύθερη βούληση (η οποία από μεταφυσική άποψη είναι αδύνατη) ούτε το είδος της ελευθερίας το οποίο έχει αναλυθεί στο Μέρος 4 της *Ηθικής*. Εννοεί την ικανότητα των ανθρώπων να επιχειρούν την πραγμάτωση των σχεδίων τους εν ειρήνη, και να δέχονται τις γνώμες και τις φιλοδοξίες που τους επιβάλλει η λογική χωρίς παρέμβαση του κράτους. Η ανησυχία του για πολιτική ελευθερία προέκυψε από την άποψή του για τους απλούς ανθρώπους οι οποίοι δεν αποδέχονται απόψεις, συνήθειες και φιλοδοξίες παρά μόνο αν συμφωνούν με τις δικές τους. Η τέχνη της καλής κυβέρνησης είναι να δώσει την ευκαιρία στους ανθρώπους αυτούς να δεχθούν ένα καθεστώς όπου ο ελεύθερος άνθρωπος μπορεί να ζήσει σύμφωνα με τις επιταγές της συνείδησής του. Ο Σπινόζα έχει θεωρηθεί από πολλούς ως υπερασπιστής της δημοκρατίας. Θα ήταν πιο εύκολο να τον δει κανείς σαν υπερασπιστή του φιλελευθερισμού που προσπαθούσε να αποδώσει στις υπηρεσίες της κυβέρνησης τη σοφία που συχνά λείπει από τα στελέχη τα οποία την απαρτίζουν. Για τον Σπινόζα η πολιτική δεν είναι παρά η τέχνη της επιβίωσης εν μέσω των αδαών.

Στην *Ηθική* γίνεται μια έμμεση αναφορά στο θέμα της πολιτικής. Ωστόσο θα πρέπει να απασχολεί πολύ τον Σπινόζα γιατί στο τέλος του Μέρους 4 κάνει μια σύνοψη των ηθικών συμπερασμάτων σε ένα μακρύ πα-

ράρτημα. Τα παρακάτω αποσπάσματα μας δίνουν μια ιδέα αυτής της αξιολογής άποψης:

Στη ζωή... είναι ιδιαίτερος χρήσιμο να τελειοποιούμε, όσο μπορούμε, τη νόσή μας ή τη λογική μας, και αυτό είναι η μεγαλύτερη ευτυχία ή η ευλογία του ανθρώπου – γιατί ευλογία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η πνευματική ανάταση που πηγάζει από τη διαισθητική γνώση του Θεού.

Καμιά ζωή... δεν είναι λογική χωρίς την κατανόηση, και τα πράγματα είναι καλά μόνο όσο βοηθούν τον άνθρωπο να απολαμβάνει την πνευματική ζωή... Αλλά εκείνα τα πράγματα που εμποδίζουν τον άνθρωπο από του να τελειοποιεί τη λογική του και να απολαμβάνει μια έλλογη (ορθολογιστική) ζωή – μονάχα εκείνα αποκαλούμε «κακό».

Είναι επιτρεπτό, αν δούμε το θέμα απόλυτα, να κάνει ο καθένας, σύμφωνα με το δίκαιο της Φύσης, ό,τι νομίζει ότι είναι καλύτερο για τον εαυτό του.

Τίποτε δεν είναι χρησιμότερο στον άνθρωπο για να αυτοσυντηρηθεί και να απολαύσει μια ορθολογιστική ζωή, από το να καθοδηγείται από τη λογική.

Ο νους... δεν κατακτάται με τα όπλα, αλλά με την αγάπη και με τη γενναιότητα.

Είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να δημιουργεί κανείς συνεταιρισμούς, ισχυρούς δεσμούς και να κάνει όλα εκεί-

να τα πράγματα τα οποία χρησιμεύουν για να δυναμώσουν τη φιλία.

Αλλά για να γίνουν αυτά χρειάζονται δεξιότητες και επαγρύπνηση. Γιατί υπάρχουν διάφοροι τύποι ανθρώπων –λίγοι είναι εκείνοι που στη ζωή τους κυριαρχεί η λογική– και γενικά είναι ζηλόφθονοι και επιρρεπείς στην κακεντρέχεια και στην ανταγωνιστικότητα παρά στην καλή προαίρεση απέναντι στους άλλους ανθρώπους. Έτσι λοιπόν απαιτείται μοναδική πνευματική δύναμη για να τα καταφέρει κανείς σε αυτό το περιβάλλον και για να μπορέσει να συγκρατήσει τον εαυτό του ώστε να μην αισθάνεται όπως αυτοί τους οποίους πρέπει να αντιμετωπίσει.

Αν και οι άνθρωποι, κατά κανόνα κυριαρχούνται από τα πάθη τους, οι κοινωνίες τους έχουν πιο πολλά πλεονεκτήματα παρά μειονεκτήματα. Για αυτό ακριβώς είναι προτιμότερο τα λάθη τους να αντιμετωπίζονται με μεγαλοψυχία και να τείνουμε να υιοθετούμε στάσεις που προκαλούν αρμονία και φιλία.

Μια καθαρά αισθησιακή αγάπη... και οπωσδήποτε η αγάπη που αιτία της δεν είναι η ελευθερία του νου, μπορεί πολύ εύκολα να γίνει μίσος. Εκτός (πράγμα που είναι χειρότερο βεβαίως) κι αν αποτελεί ένα είδος τρέλας.

Στην απελπισία υπάρχει η ψευδής εικόνα της ηθικότητας και της θρησκευτικότητας. Και μολονότι η απελπισία είναι ο αντίθετος της υπερηφάνειας, ο απελπισμένος δεν απέχει πολύ από τον υπερήφανο άνθρωπο.

Επειδή... η ντροπή είναι ένα είδος θλίψης, δεν ανήκει στην εξάσκηση της λογικής.

Εκτός από τον άνθρωπο δεν υπάρχει κανένα άλλο συγκεκριμένο ον στη Φύση, ώστε να μπορούμε να απολαύσουμε το πνεύμα του, και με το οποίο να μπορούμε να συνάψουμε σχέσεις φιλίας... Κι επομένως, με βάση την αρχή ότι πρέπει πάντα να επιδιώκουμε το συμφέρον μας, δεν υπάρχει λόγος να επικεντρώσουμε την προσοχή μας σε οτιδήποτε άλλο εκτός από τον άνθρωπο.

Αφού είναι καλά τα πράγματα εκείνα τα οποία βοηθούν τα μέλη του σώματος να λειτουργήσουν και αφού η χαρά συνίσταται στο ότι η δύναμη του ανθρώπου... βοηθιέται ή αυξάνεται, τότε όλα τα πράγματα που φέρνουν χαρά είναι καλά.

Οι προλήψεις, από την άλλη πλευρά, υπαγορεύουν την άποψη ότι το καλό φέρνει λύπη και το κακό φέρνει χαρά.

Η ανθρώπινη δύναμη είναι πολύ περιορισμένη και την ξεπερνά κατά πολύ η δύναμη των εξωτερικών αιτιών. Έτσι λοιπόν δεν έχουμε την απόλυτη δύναμη να προσαρμόσουμε τα πράγματα που μας περιβάλλουν προς δικό μας όφελος. Ωστόσο, πρέπει να αντιμετωπίζουμε με ηρεμία ό,τι μας συμβαίνει και δεν είναι προς το συμφέρον μας, δεδομένου ότι ξέρουμε πως έχουμε κάνει ό,τι μπορούσαμε να κάνουμε και ότι η δύναμη που έχουμε δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί έτσι

ώστε να αποφύγουμε αυτά τα πράγματα, και ότι απο-
τελούμε μέρος της Φύσης στο σύνολό της, την τάξη
της οποίας ακολουθούμε. Αν το αντιλαμβανόμαστε
αυτό και ευδιάκριτα, τότε το μέρος εκείνο του εαυτού
μας που καθορίζεται από την αντίληψη – το καλύτερο
μέρος του εαυτού μας – θα ικανοποιηθεί πλήρως και ε-
μείς θα αγωνιζόμαστε να το διατηρήσουμε έτσι. Στον
βαθμό που το αντιλαμβανόμαστε δεν μπορούμε να
θέλουμε τίποτα που δεν είναι απολύτως απαραίτητο
ούτε βέβαια να είμαστε ευχαριστημένοι με οτιδήποτε
άλλο εκτός από την αλήθεια. Επομένως στον βαθμό
που αντιλαμβανόμαστε ορθώς τα πράγματα ο αγώνας
του καλύτερου μέρους του εαυτού μας συμφωνεί με
την τάξη του συνόλου της Φύσης.

Η ΑΝΩΤΕΡΗ ΖΩΗ

Το πέμπτο μέρος της *Ηθικής*, έχει τον υπότιτλο
«Περί της Δυνάμεως της Διάνοιας ή περί της
Ανθρώπινης Ελευθερίας» και αφιερώνεται σχεδόν εξο-
λοκλήρου στην ανάλυση περί Θεού και στη σχέση με-
ταξύ Θεού και Ανθρώπου. Ο Σπινόζα επιχειρηματολό-
γησε ήδη εναντίον της κοινής, της λαϊκής, θα λέγαμε,
αντίληψης περί ελευθερίας σύμφωνα με την οποία επι-
λέγουμε πάντα με βάση τις δυνατότητες που έχουμε
στη διάθεσή μας. Η ίδια η ιδέα της δυνατότητας απορ-
ρέει από την άγνοια.

Ονομάζω... τα ατομικά πράγματα δυνατά, στον βαθ-
μό που, ενώ αναφερόμαστε στα αίτια από τα οποία
μπορούν να προκληθούν, δεν ξέρουμε κατά πόσον
αυτά τα προκαλούν πράγματι. (Μέρος 4, Ορισμός 4).

Όσο περισσότερα γνωρίζουμε για το τυχαίο των
πράξεών μας, τόσο λιγότερο χώρο έχουμε για τις ιδέ-
ες της πιθανότητας και του απροόπτου. Ωστόσο, η
γνώση περί του τυχαίου δεν αποκλείει την πίστη στην
ελευθερία αλλά αντίθετα, τη δικαιώνει. Η *ψευδαισθητι-
κή* ιδέα της ελευθερίας που προέρχεται από τη φαντα-
σία, είναι αυτή που δημιουργεί τους δεσμούς μας, γιατί
πιστεύουμε στο απρόοπτο των πραγμάτων μόνο στον
βαθμό που το μυαλό μας είναι παθητικό. Όσο περισ-
σότερο βλέπουμε τα πράγματα ως απαραίτητα –μέσω
των επαρκών ιδεών– τόσο περισσότερο αυξάνουμε τη
δύναμή μας επάνω τους κι έτσι είμαστε περισσότερο
ελεύθεροι (Μέρος 5, Πρόταση 6). Όπως είδαμε, επο-
μένως, ο ελεύθερος άνθρωπος έχει συναισθηση των α-
ναγκαιοτήτων που τον ωθούν.

Ένα τέτοιο άτομο, καταλαβαίνει τον εαυτό του και
τα συναισθήματά του κι επίσης αγαπά τον Θεό, «κι ό-
σο περισσότερο το κάνει αυτό τόσο περισσότερο κα-
ταλαβαίνει τον εαυτό του και τα συναισθήματά του»
(Μέρος 5 Πρόταση 15). Η αγάπη αυτή η οποία απορ-
ρέει απαραίτητως από την αναζήτηση της γνώσης είναι
μια πνευματική αγάπη – *amor intellectualis Dei*. Δηλα-
δή, ο νους είναι απασχολημένος στο να αγαπά τον
Θεό κι έτσι αγαπά σταθερά και χωρίς πάθος το αντι-

κείμενο του στοχασμού του. Ο ίδιος ο Θεός δεν μπορεί να ζήσει ούτε πάθος, ούτε χαρά ή λύπη (Μέρος 5, Πρόταση 17) και κατά συνέπειαν είναι ελεύθερος από οποιοδήποτε συναίσθημα όπως το αντιλαμβανόμαστε συνήθως. Ούτε αγαπά τον καλό ούτε μισεί τον αδύναμο: με άλλα λόγια δεν αγαπά και δεν μισεί κανέναν (Μέρος 5, Πρόταση 17, συμπέρασμα). Εξ ου, «εκείνος ο οποίος αγαπά τον Θεό δεν μπορεί να απαιτεί από τον Θεό να τον αγαπά» (Μέρος 5, Πρόταση 19). Η αγάπη προς τον Θεό είναι εντελώς ανιδιοτελής και «δεν μπορεί να μολύνεται από συναισθήματα ζήλιας ή φθόνου αλλά όσο περισσότερο καλλιεργούμε αυτό το συναίσθημα της αγάπης τόσο περισσότερο φανταζόμαστε ότι οι άνθρωποι συνδέονται με τον Θεό με αυτόν τον δεσμό αγάπης» (Μέρος 5, Πρόταση 20). Η αλήθεια είναι ότι η πνευματική αγάπη του Θεού «είναι η ίδια η αγάπη προς τον Θεό την οποία Εκείνος αισθάνεται για τον εαυτό του» (Μέρος 5, Πρόταση 36). Αγαπώντας τον Θεό συμμετέχουμε πιο ολοκληρωμένα στο θείο πνεύμα και στην απρόσωπη, καθολική αγάπη που κυριαρχεί εκεί γιατί, αν και ο Θεός δεν μπορεί να ανταποδώσει την αγάπη μας, αγαπά τους ανθρώπους στον βαθμό που αγαπά τον εαυτό του μέσα από τους ανθρώπους. Αυτή η αιώνια αγάπη αποτελεί την «σωτηρία μας, την ευλογία μας ή την ελευθερία μας».

Κατά τη διάρκεια της ανάλυσής του για την ευλογία του ανθρώπου, ο Σπινόζα δίνει μια μοναδική απόδειξη της αθανασίας μας – ή μάλλον της πρότασης ότι ο «ανθρώπινος νους δεν μπορεί να καταστραφεί εντε-

λώς από το ανθρώπινο σώμα, αλλά κάτι απομένει, κι αυτό το κάτι είναι αιώνιο» (Μέρος 5, Πρόταση 23). Η σκοτεινή (η δυσνόητη) απόδειξη αυτού βασίζεται στην άποψη του Σπινόζα ότι μέσα από τις επαρκείς ιδέες, ο νους (το πνεύμα) καταλήγει να δει τον κόσμο *sub specie aeternitatis* και κατά συνέπειαν χωρίς αναφορά στον χρόνο. Η ύπαρξη του νου συνίσταται στην ικανότητα για επαρκείς ιδέες (όπου Ύπαρξη=*conatus*=ενεργητικότητα=επάρκεια). Το πρόσκαιρο αυτής της ύπαρξης στον χρόνο (στον κόσμο της διάρκειας) δεν μπορεί να εξηγηθεί με τις επαρκείς ιδέες γιατί δεν περιλαμβάνουν χρονικές αναφορές. Οι ιδέες αυτές αποκτούν «διάρκεια» μόνο μέσω της προσκόλλησής τους στο θνητό σώμα και όχι εγγενώς:

Κατά συνέπειαν, μπορούμε να πούμε ότι το πνεύμα μας διαρκεί και ότι η ύπαρξή του μπορεί να ορισθεί χρονικά μόνο στον βαθμό που συνεπάγεται την ύπαρξη του σώματος και επομένως ελάχιστα μπορεί να έχει τη δύναμη να καθορίζει την ύπαρξη πραγμάτων με γνώμονα τον χρόνο και να τα αντιληφθεί κάτω από το πρίσμα της διάρκειας. (Μέρος 5, Πρόταση 23, σχόλιο).

Δεν θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την αιωνιότητα σαν μια διάρκεια χωρίς τέλος – εφ' όσον έτσι συγχέουμε την αιωνιότητα με τον χρόνο. Η αιωνιότητα την οποία εμείς επιτυγχάνουμε μέσω της σκέψης, αποτελεί ένα είδος φυγής από τον χρόνο σε άλλη διάσταση. Το αιώνιο μέρος του εαυτού μας δεν εξακολουθεί να υ-

πάρχει και μετά τον θάνατο κι αυτό συμβαίνει μόνο και μόνο γιατί δεν εξακολουθεί να υπάρχει και στη ζωή. Αποτελεί ένα όραμα, μια άποψη, μία προοπτική έξω από τον χρόνο και τις αλλαγές όπου γινόμαστε ένα με τον Θεό και αποδεσμευόμαστε από τη γνώση μας γι αυτόν. Αυτή η ευνοϊκή κατάσταση δεν είναι «η ανταμοιβή της αρετής, αλλά η ίδια η αρετή. Και δεν την απολαμβάνουμε επειδή συγκατατούμε τα πάθη μας. Αντίθετα, ακριβώς επειδή την απολαμβάνουμε μπορούμε να συγκατατούμε τα πάθη μας» (Μέρος 5, Πρόταση 42).

Αυτή – η τελευταία πρόταση της *Ηθικής*, είναι η απάντηση του Σπινόζα στη θρησκεία των αδαών, η άποψη των οποίων για τη μετά θάνατον ζωή, σαν ανταμοιβή ή σαν τιμωρία για τη συμπεριφορά μας εδώ στη γη, είναι μια άποψη «τόσο παράξενη, ώστε δεν αξίζει καν να αναφέρεται» (Μέρος 5, Πρόταση 41). Ωστόσο η αλήθεια για τη σχέση μας με τον Θεό είναι και δύσκολη και απαγορευτική, και δεν είναι καθόλου παράξενο που οι αδαείς άνθρωποι δεν μπορούν να την ανακαλύψουν. Ως εκ τούτου, όπως η αρετή είναι η ανταμοιβή της αρετής έτσι και η άγνοια είναι η τιμωρία της άγνοιας:

Ο αδαής άνθρωπος όχι μόνο ταλαιπωρείται από πολλές εξωτερικές αιτίες αλλά είναι και ανίκανος να φθάσει στην αληθινή πνευματική γαλήνη. Επίσης ζει λες και δεν ξέρει τον εαυτό του, τον Θεό και τον γύρω του κόσμο. Από την άλλη μεριά ο σοφός άνθρωπος,

στον βαθμό που θεωρείται τέτοιος, σπανίως έχει ταραγμένο πνεύμα, αλλά έχοντας, από μια αιώνια αναγκαιότητα ωθούμενος, συνείδηση του εαυτού του, του Θεού και των πραγμάτων, δεν παύει ποτέ να έχει πραγματική ηρεμία πνεύματος, πάντοτε διακατέχεται από αληθινή πνευματική γαλήνη.

Μπορεί η αποδεικτική μου μέθοδος να φαίνεται δύσκολη, ωστόσο μπορεί να γίνει κατανοητή. Και βέβαια, αυτό που σπανίζει είναι και δύσκολο να βρεθεί. Γιατί αν η σωτηρία ήταν στο χέρι μας, και μπορούσαμε να τη βρούμε χωρίς μεγάλη προσπάθεια, πώς θα μπορούσε κανείς να την παραβλέψει; Όμως όλα τα θαυμάσια πράγματα είναι δύσκολα όσο και σπάνια.

Με αυτά τα περίφημα λόγια τελειώνει ο Σπινόζα την ανάλυσή του, κληροδοτώντας στις επόμενες γενιές ίσως το πιο αινιγματικό φιλοσοφικό βιβλίο που γράφτηκε ποτέ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Σε αυτό το σύντομο σημείωμα δεν έδωσα μεγάλη σημασία στις λεπτομέρειες της επιχειρηματολογίας του Σπινόζα. Πρέπει να πω ότι πολύ συχνά οι επικριτές του έργου του αμφισβήτησαν την αποδεικτική της αξία, κατηγορώντας τον ότι κατηύθυνε τα επιχει-

ρήματά του προς το αποτέλεσμα που ήθελε. Όμως, πόσοι φιλόσοφοι δεν έχουν κάνει ακριβώς αυτό; Θα ήταν πιο σωστό να πούμε ότι οι σχεδόν γεωμετρικές αποδείξεις του Σπινόζα μαρτυρούν τη μεγάλη πνευματική του δύναμη και ευελιξία και το απaráμιλλο χάρισμα του να κάνει δύσκολους συσχετισμούς.

Με δεδομένο ένα ελάχιστο εννοιών, οι περίσσοτεςρες από τις οποίες προέρχονται από τη μεσαιωνική και Καρτεσιανή φιλοσοφία, ο Σπινόζα ανέλαβε ένα καθήκον πολύ δύσκολο που κανένας στο παρελθόν δεν είχε καταφέρει να το φθάσει στο σημείο που το έφθασε εκείνος: έδωσε μια περιγραφή όλων και έναν λεπτομερή οδηγό του πώς μπορεί να ζει κανείς σε αρμονία με τον κόσμο που τον περιβάλλει.

Στο σημείο αυτό θα έπρεπε να σταθούμε στην *Ηθική* και να αναρωτηθούμε τι σημαίνει για μας που σκεφτόμαστε τόσο διαφορετικά και ζούμε σε μια εποχή μεγάλου σκεπτικισμού. Στο σημείο αυτό, πιστεύω ότι ο Σπινόζα θα μας έλεγε τα εξής:

Ο φυσικός κόσμος είναι όλα όσα υπάρχουν γύρω μας και αποτελείται από ένα σύστημα το οποίο διέπεται από νόμους που συνδέουν τα επιμέρους τμήματά του. Οι νόμοι αυτοί μπορούν να εξηγήσουν τι παρατηρούμε μόνο εάν το σύστημα στο σύνολό του επιδέχεται μian ερμηνεία – μόνο αν υπάρχει μια απάντηση στην ερώτηση: γιατί υπάρχει ό,τι υπάρχει; Αλλά η αιτία του κόσμου δεν μπορεί να υπάρχει έξω από αυτόν, γιατί έπειτα ο σύνδεσμος μεταξύ του κόσμου και της αιτίας του θα ήταν ακατανόητος. Ούτε θα μπορούσε η

αιτία να είναι μέσα στον κόσμο γιατί είναι είτε μέρος του κόσμου – και επομένως δεν θα μπορούσε να ερμηνευθεί – είτε το σύνολο του κόσμου και στην περίπτωση αυτή ο κόσμος θα μπορούσε να ερμηνευθεί από μόνο του.

Με άλλα λόγια, ο κόσμος πρέπει να είναι «αυτοσκοπός»: η ύπαρξή του πρέπει να απορρέει από την ίδια του τη φύση. Όταν, όμως, εξηγούμε τον κόσμο κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν το κάνουμε με τις συνηθισμένες επιστημονικές μεθόδους. Ο επιστήμων εξηγεί ένα πράγμα σύμφωνα με ένα άλλο, μόνο συμπεραίνοντας ότι υπάρχει μια σχέση στον χρόνο μεταξύ τους. Όταν συμπεραίνουμε την ύπαρξη του κόσμου, ωστόσο, ασχολούμαστε με σχέσεις λογικής οι οποίες είναι εκτός χρόνου και αλλαγών.

Εύκολα μπορούμε να δούμε ότι αυτό πρέπει να είναι όντως έτσι. Καμιά επιστημονική θεωρία δεν μπορεί να εξηγήσει γιατί δημιουργήθηκε το Σύμπαν, γιατί πριν δημιουργηθεί δεν υπήρχε τίποτα, και κατά συνέπεια κανένας από τους παράγοντες που «προκάλεσαν τη δημιουργία του» δεν μπορεί να ερμηνευθεί. Η επιστήμη η οποία συνδέει τα γεγονότα με την αλυσίδα του χρόνου σηκώνει τα χέρια ψηλά όταν δεν υπάρχει ένα προηγούμενο γεγονός αναφορικά με το γεγονός εκείνο που χρειάζεται ανάλυση. Μόνο αν βγούμε έξω από τη σφαίρα του χρόνου και δούμε τον κόσμο «από τη σκοπιά της αιωνιότητας» μόνο τότε μπορούμε να ελπίσουμε ότι θα επιλύσουμε το μυστήριο της γένεσής του.

Υπάρχουν κοσμολογικές θεωρίες οι οποίες προ-σπαθούν να αποφύγουν αυτήν την κακοτοπιά, ασπασζόμενοι την ιδέα ότι δεν υπάρχει πρώτη στιγμή – ότι ο χρόνος είναι ένα κλειστό σύστημα, όπως ένας κύκλος, ο οποίος διαρκώς γυρνάει σε μια δεδομένη στιγμή. Αν αυτό αληθεύει, τότε δεν μπορούμε να θεωρήσουμε καμιά συγκεκριμένη στιγμή ως την αρχή του Σύμπαντος. Αλλά ακόμα κι αν μπορέσουμε να βγάλουμε άκρη από αυτό (και βέβαια δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι μπορούμε), η θεμελιώδης ερώτηση μένει αναπάντητη: γιατί, δηλαδή, να υπάρχει μια τέτοια χρονική τάξη;

Το μυστήριο αυτό λύνεται μόνον αν το όλο σύστημα είναι τέτοιο ώστε να *πρέπει* να υπάρχει, γιατί μόνο τότε μπορούμε να έχουμε ένα λογικό επιχείρημα για την ύπαρξή του, ένα επιχείρημα από το οποίο συνάγεται η ύπαρξη του συστήματος χωρίς χρονικές αναφορές. Πρέπει να υπάρχει, λέει ο Σπινόζα, γιατί δεν υπάρχει τίποτα που να αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει. Το όλο σύστημα του κόσμου εξαρτάται από τον εαυτό του και μόνο, μπορεί δε να γίνει αντιληπτό μόνο μέσω του εαυτού του. Τίποτα από αυτά που αντιμετωπίζουμε δεν μπορεί να αποχωριστεί από το σύνολο γιατί όλα αποτελούν μέρος του και εξηγούνται μόνο μέσω του συνόλου αυτού.

Η αυτοδύναμη αιτία όλων των πραγμάτων, είναι αυτό που οι άνθρωποι αποκάλεσαν Θεό, κι αν αυτή η περιγραφή ισχύει για ολόκληρο το σύστημα της φυσικής πραγματικότητας, τότε αυτό είναι ο Θεός. Αλλά ο Θε-

ός δεν είναι μόνον αυτό, διότι ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό του κόσμου μας μένει έξω από τους νόμους της Φυσικής. Το χαρακτηριστικό του νου, του πνεύματος, αυτού που αποκαλούμε συνείδηση. Όταν ένας Φυσικός βάζει κάτω τους κανόνες που κινούν το Σύμπαν, τότε ασχολείται με το διάστημα, τον χρόνο, την ύλη και την ενέργεια – ή «την κίνηση και την παύση» όπως λει ο Σπινόζα– και ανάγει όλον ανεξαιρέτως τον κόσμο σε αυτές τις καθολικές μεταβλητές. Εκεί όπου εσείς κι εγώ βρίσκουμε σκέψη και συναίσθημα, εκείνος βρίσκει μόνο οργανισμούς με κεντρικό νευρικό σύστημα. Εκεί όπου εσείς κι εγώ βρίσκουμε πρόθεση, επιθυμία και ορθολογιστικές ενέργειες, εκείνος βρίσκει μόνο ένα πολύπλοκο μοντέλο ερεθίσματος και ανταπόκρισης το οποίο επιτυγχάνεται χάρη σε ένα σύστημα επεξεργασίας πληροφοριών. Όμως αρκεί να κοιτάξουμε μέσα μας για να ανακαλύψουμε ότι δεν υπάρχουν μόνο αυτά και ότι το θεμελιώδες ζήτημα της συνείδησης, αυτό το παράξενο αόρατο πράγμα που αγκαλιάζει τον κόσμο δεν περιλαμβάνεται στη μελέτη των Φυσικών, για τον απλούστατο λόγο ότι η μελέτη τους ολοκληρώνεται και χωρίς αυτό. Η μελέτη τους περιλαμβάνει ό,τι έχει να κάνει με τη Φύση και τίποτε άλλο.

Υπάρχει, όμως, και μια άλλη όψη των πραγμάτων, και το ξέρουμε από την εμπειρία μας. Όλα όσα ένας Φυσικός μπορεί να θεωρήσει ότι έχουν σχέση με το διάστημα και την ύλη, μπορούν να περιγραφούν και ως πνευματικά – όχι μόνο εσείς κι εγώ, αλλά ολόκληρος ο

κόσμος. Αν οι επιστήμονες δεν μπορούσαν να περιγράψουν με βάση κάποια πνευματικά χαρακτηριστικά παρά μόνο εσάς κι εμένα, τότε ο νους, το πνεύμα, θα ήταν σωστό μυστήριο γιατί δεν θα υπήρχε *φυσική* εξήγηση για το τι είναι ακριβώς αυτό που μας ξεχωρίζει από την υπόλοιπη Φύση (το πνεύμα ωστόσο δεν κατονομάζεται στη Φυσική) αλλά ούτε και *πνευματική* εξήγηση. Αν ο κόσμος περιέχει έστω και ένα ελάχιστο πνεύματος, τότε είναι πέρα για πέρα πνευματικός. Κι αν αυτό δεν περνούσε συχνά πυκνά από τη σκέψη μας, θα μπορούσε θαυμάσια να μας κάνει να το σκεφτούμε ο Γουόρντγουορθ μέσα από τους στίχους του:

η αίσθηση του πανταχού Παρόντος
 Πάνω απ' όλα όσα κινούνται κι όλα όσα
 μοιάζουν ακίνητα·
 Πάνω απ' όλα αυτά, χαμένο πέρα από και
 που φτάνει η σκέψη
 Και η ανθρώπινη γνώση, στο ανθρώπινο μάτι
 Αόρατο, κι ωστόσο ζωντανό μες στην καρδιά
 Πάνω απ' όλα όσα πηδούν και τρέχουν,
 και φωνάζουν
 και τραγουδούν,
 Ή δονούν τον εύθυμο αγέρα· πάνω απ' όλα
 όσα λάμπουν,
 Κάτω απ' το κύμα, ναι, μέσα στο κύμα το ίδιο,
 Και στου ωκεανού του απύθμενα βάθη...

(Γρελούδιο, Βιβλίο Ι, 401-9)

Κι όταν λίγο πιο κάτω ο Γουόρντγουορθ δίνοντας μια περιγραφή του εαυτού του λέει ότι «επικοινωνεί με τον Θεό και τη Φύση» αρκεί να αλλάξουμε ένα «και» ή ένα «ή» και αμέσως έχουμε την εντύπωση ότι διαβάζουμε κείμενο του Σπινόζα.

Αλλά αν δούμε τον κόσμο με τον τρόπο αυτόν –και δεν υπάρχει άλλη άποψη που να συμφωνεί τόσο με την επιστήμη όσο και με τη γνώση που έχουμε για τον εαυτό μας– τότε δεν μπορούμε να ελπίσουμε ότι θα απελευθερωθούμε από τους νόμους της Φύσης ή ότι θα μπορέσουμε να βγούμε έξω από την αλυσίδα αιτίου και αιτιατού. Αν είμαστε ελεύθεροι τότε πρέπει να υπάρχει ένας άλλος νους ανώτερος από αυτόν των παλιών θρησκειών. Η ελευθερία μπορεί να βρίσκεται μόνο σε μια *οπτική γωνία*, σε μια άποψη για το σύστημα της αναγκαιότητας. Και μήπως δεν είμαστε όλοι μας, σε στιγμές περισυλλογής, εξοικειωμένοι με το τι σημαίνει αυτό; Βέβαια αυτή είναι η μόνη ελευθερία που μπορούμε να έχουμε· δηλαδή, να μην απομακρυνόμαστε από τη φυσική πραγματικότητα αλλά να *θεωρούμε* ότι η πραγματικότητα και ο εαυτός μας αποτελεί μέρος της κι έτσι να συμφιλιωθούμε με αυτό που είμαστε. Αυτή η συμφιλίωση είναι η πραγματική θρησκεία κι αυτό οφείλουμε στους εαυτούς μας και στον Θεό απ' όπου απορρέει όλο μας το είναι.

Αν ισχύει αυτό, ωστόσο, ο Σπινόζα έχει δίκιο να πιστεύει ότι πρέπει να προσπαθούμε να βλέπουμε τον κόσμο κάτω από το πρίσμα της αιωνιότητας. Δεν υπάρχει άλλος τρόπος να απομακρυνθούμε από την α-

λυσίδα του αιτίου και του αιτιατού παρά μόνο ένας τρόπος σκέψης που προχωρά πέρα απ' το αίτιο και το αιτιατό με στόχο το νόημα και το μοντέλο του συνόλου. Κι όταν ανακαλύπτουμε αυτό το μοντέλο, τότε τα πράγματα αλλάζουν για μας, όπως ένα τοπίο αλλάζει όταν ο ζωγράφος το επεκτείνει ή όπως οι ήχοι αλλάζουν όταν συνδυάζονται μεταξύ τους για να γίνουν μουσική μελωδία. Τα πράγματα φωτίζονται από μια προσωπικότητα. Ερχόμαστε πρόσωπο με πρόσωπο με τον Θεό μέσα από το ίδιο το γεγονός της δημιουργίας του.

Αν η θρησκεία πρέπει να συμφιλιωθεί με την επιστήμη, τότε αυτό μπορεί να γίνει μόνο με τη μέθοδο του Σπινόζα. Ο Σπινόζα έχει δίκιο να πιστεύει ότι η μεγαλοσύνη του Θεού μειώνεται από την ιδέα ότι τα πράγματα θα έπρεπε να είχαν γίνει αλλιώς. Η πίστη στα θαύματα δεν ενισχύει την πίστη στον Θεό γιατί, τι ανάγκη έχει τάχα ο Θεός να παρεμβαίνει σε γεγονότα τα οποία προκαλεί ο ίδιος; Οι νόμοι του Σύμπαντος πρέπει να έχουν καθολική ισχύ αν πρόκειται να τους κατανοήσουμε, και η κατανόηση του Σύμπαντος είναι το σημείο εκκίνησης όλων των επιστημών και των θρησκειών επίσης.

Δεν μπορούμε να κατακρίνουμε την ηθική άποψη του Σπινόζα που στις μέρες μας μπορεί να φαίνεται απλά και μόνο σαν ένα είδος άφεσης αμαρτιών. Ο Σπινόζα έχει δίκιο να πιστεύει ότι η μοναδική σταθερή μας αξία είναι η αλήθεια και ότι, το να ζούμε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι σαν να υποχωρούμε στις

περιστάσεις. Σε κάθε ανθρώπινο ον είναι βαθιά ριζωμένη η δυνατότητα να διακρίνει το καλό από το κακό, να ζυγίζει τα στοιχεία και να αντιμετωπίζει τον κόσμο μας χωρίς ψευδαισθήσεις. Η αξιοπρέπειά μας βρίσκεται σε αυτήν ακριβώς την ικανότητα και στο γεγονός ότι, με το να αφοσιωνόμαστε στην αλήθεια ταυτόχρονα απομακρύνουμε τις καθημερινές μας ανησυχίες και βλέπουμε τον κόσμο όπως θα έπρεπε να είναι – κάτω από το πρίσμα της αιωνιότητας. Η αλήθεια δεν είναι ποτέ της μόδας, αν και πολύ συχνά είναι προσβλητική. Έχοντας για οδηγό μας την αλήθεια μπορούμε να ζυγίζουμε τον χρόνο και τα συν αυτώ με σκεπτικισμό.

Βεβαίως η εποχή μας κυριαρχείται από την επιστημονική θεωρία πολύ περισσότερο απ' ό,τι στην εποχή του Σπινόζα. Αλλά απατάται όποιος νομίζει ότι σήμερα έχουμε σαν οδηγό μας την αλήθεια περισσότερο παρά ποτέ. Έχουμε δει τις προκαταλήψεις να θριαμβεύουν σε βαθμό που θα τρόμαζε και ο ίδιος ο Σπινόζα, πράγμα που έγινε γιατί είχαν επιστημονική επίφαση. Αν οι αιρέσεις της εποχής μας, όπως λόγου χάριν ο ναζισμός και ο κομμουνισμός είναι οι δηλωμένοι εχθροί της θρησκείας, αυτό και μόνο επιβεβαιώνει, για τους μαθητές του Σπινόζα, ότι αποτελούν ένα είδος προκατάληψης και ενδυναμώνει επίσης την άποψή του ότι η επιστημονική αντικειμενικότητα και η λατρεία του θείου είναι μορφές πνευματικής ελευθερίας. Ο Σπινόζα όπως και ο Πασκάλ κατάλαβαν ότι η νέα επιστήμη πρέπει αναπόφευκτα να «απομυθοποιήσει» τον κόσμο. Έχοντας σαν βάση μας την αλήθεια πετάμε από πάνω μας

όλες τις παλιές ιδέες περί θαυμάτων, ιερών και αγίων. Ωστόσο ο κίνδυνος δεν είναι να βαδίσουμε πάνω σε αυτή τη βάση – μια και δεν έχουμε άλλη – αλλά να πορευτούμε έτσι ώστε να χάσουμε την πίστη μας κι όχι να την ξανακερδίσουμε. Απογυμνώσαμε τον κόσμο από χρήσιμες προκαταλήψεις χωρίς να τον εξετάσουμε σαν σύνολο. Μας καταδυναστεύει το ανούσιο κι έτσι υποκύπτουμε σε καινούργιες και λιγότερο χρήσιμες αυταπάτες – προκαταλήψεις που έχουν προέλθει από την απογοήτευση που είναι ακόμα πιο επικίνδυνη γιατί έχει σαν αντικείμενό της όχι τον Θεό αλλά τον άνθρωπο.

Ο Σπινόζα μάς υπενθυμίζει ότι το αντίδοτο δεν είναι να γυρίσουμε πίσω σε μια προ-επιστημονική θεώρηση του κόσμου αλλά να προχωρήσουμε ακόμα πέρα στο μονοπάτι της απομυθοποίησης, προσπαθώντας να πετάξουμε από πάνω μας και τις παλιές προκαταλήψεις αλλά και τις νέες, και να ανακαλύψουμε επιτέλους ένα νόημα μέσα στην ίδια την αλήθεια. Ας συλλογιστούμε ότι απομυθοποιώντας τον κόσμο καταλήγουμε σε ένα νέο είδος μυθοποίησης, αναγνωρίζοντας τον Θεό σε καθετί γύρω μας και αγαπώντας τα έργα του γνωρίζοντάς τα.

**ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΑΛΙΟΣ
ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ:**

Michael Tanner

ΣΟΠΕΝΧΑΟΥΕΡ

Ο Αρθούρος Σοπενχάουερ (1788-1860) διακρίνεται στο πάνθεον των δυτικών φιλοσόφων ως ο εκφραστής μιας απόλυτα απαισιόδοξης αντίληψης της ζωής και υπέρμαχος της υπεροχής της βούλησης εις βάρος της νόησης, στοιχείο που υπογραμμίζει το έργο που συνθέτει, με σκοπό την περιγραφική απεικόνιση της διανοητικής υπόστασης του ανθρώπου.

Στην πραγματικότητα, η δεύτερη εκτίμησή του έχει μεγαλύτερη βαρύτητα και οδηγεί στην πρώτη, αφού ο ίδιος θεωρεί τη βούληση σαν ένα εγγενές κακό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης.

Εξαιτίας των δύο αυτών βαθιά εδραιωμένων στον ίδιο αντίληψων, φτάνει στο σημείο να αποδίδει στις τέχνες και ειδικότερα στη μουσική σημαντικά αξιολογη θέση μέσα στο γενικό πλαίσιο θεώρησης που σκιαγραφεί για τη ζωή. Αν αυτό εμφανίζεται ως μια παράδοξη συσώρευση ασύνδετων μεταξύ τους ιδεών, τότε σκοπός αυτού του μικρού και περιεκτικού βιβλίου ορίζεται το εγχείρημα μελέτης του τρόπου με τον οποίο ο Σοπενχάουερ καταφέρνει να τις συνδυάσει.